

УДК 37.371.71

DOI: 10.26565/2218-2470-2020-10-05

ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Булаєв Руслан Федорович – вчитель історії Харківської загальноосвітньої школи №72 I-III ступенів Харківської міської ради Харківської області, пр. Московський, 246, Харків, 61099, Україна, e-mail: ruslanbulaev@ukr.net

Кобизєв Денис Віталійович – учень 9-Б класу Харківської загальноосвітньої школи №72 I-III ступенів Харківської міської ради Харківської області, пр. Московський, 246, Харків, 61099, Україна, e-mail: gremlokhalk@gmail.com

Євдокимова Ірина Анатоліївна – кандидат соціологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри соціології управління та соціальної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: i.yevdokimova@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7099-757X>

Стаття присвячена вивченню особливостей вживання алкоголю в підлітковому віці. Мета статті – з'ясувати особливості вживання алкоголю як однієї з форм девіантної поведінки підлітків. Відзначено, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства особливо важко підліткам, які знаходяться в процесі формування своєї системи цінностей та моделей поведінки та можуть під впливом відсутності необхідних заходів з боку батьків, школи, держави та суспільства загалом – сформуванню деструктивну систему цінностей та моделей поведінки. В статті надано огляд головних підходів до аналізу девіантної поведінки, а саме: біологічного, психологічного та соціологічного. Розглянуто головні форми девіантної поведінки, а саме: відхилення, пов'язані з порушенням правових норм, відхилення в сфері суспільної моралі; аморальна, делінквентна, злочинна, адиктивна девіантна поведінка. Вживання алкоголю підлітками традиційно розглядається в більшості суспільств в якості девіантної форми поведінки для підлітків. Зроблено висновок, що необхідно розрізняти поняття «вживання алкоголю» та «алкоголізм». Для виявлення особливостей вживання алкоголю підлітками було проведено пілотажне дослідження методом анкетного опитування в одній зі шкіл м. Харкова. В ході дослідження з'ясувалося, що основним фактором, під впливом якого підлітки цієї школи розпочали вживати алкоголь, є соціальне оточення і, в першу чергу, батьки та родичі. Крім того, було відзначено, що приблизно четверта частина опитаних підлітків продовжує вживати алкоголь більшої частини постійно й зараз. На основі результатів дослідження запропоновано рекомендації щодо певних заходів, які можуть допомогти вирішити проблему вживання алкоголю в підлітковому віці.

Ключові слова: девіантна поведінка, підліток, аномія, алкоголь, вживання алкоголю, алкоголізм.

УПОТРЕБЛЕНИЕ АЛКОГОЛЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Булаев Руслан Федорович – учитель истории Харьковской общеобразовательной школы №72 I-III ступеней Харьковского городского совета Харьковской области, пр. Московский, 246, Харьков, 61099, Украина, e-mail: ruslanbulaev@ukr.net

Кобызев Денис Витальевич – ученик 9-Б класса Харьковской общеобразовательной школы №72 I-III ступеней Харьковского городского совета Харьковской области, пр. Московский, 246, Харьков, 61099, Украина, e-mail: gremlokhalk@gmail.com

Евдокимова Ирина Анатольевна – кандидат социологических наук, доцент, и.о. заведующей кафедры социологии управления и социальной работы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина, e-mail: i.yevdokimova@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7099-757X>

© Булаєв Р. Ф., Кобизєв Д. В., Євдокимова І. А., 2020

Статья посвящена изучению особенностей употребления алкоголя в подростковом возрасте. Цель статьи – определить особенности употребления алкоголя как одной из форм девиантного поведения подростков. Отмечено, что на современном этапе развития украинского общества особенно трудно подросткам, которые находятся в процессе формирования своей системы ценностей и моделей поведения и могут под влиянием отсутствия необходимых мер со стороны родителей, школы, государства и общества в целом – сформировать деструктивную систему ценностей и моделей поведения. В статье представлен обзор основных подходов к анализу девиантного поведения, а именно: биологического, психологического и социологического. Рассмотрены основные формы девиантного поведения, а именно: отклонения, связанные с нарушением правовых норм, отклонения в сфере общественной морали; аморальное, делинквентное, преступное, аддиктивное девиантное поведение. Употребление алкоголя подростками традиционно рассматривается в большинстве обществ в качестве девиантной формы поведения для подростков. Сделан вывод, что необходимо различать понятия «употребление алкоголя» и «алкоголизм». Для выявления особенностей употребления алкоголя подростками было проведено пилотажное исследование методом анкетного опроса в одной из школ г. Харькова. В ходе исследования выяснилось, что основным фактором, под воздействием которого подростки этой школы начали употреблять алкоголь, есть социальное окружение и, в первую очередь, родители и родственники. Кроме того, было отмечено, что примерно четвертая часть опрошенных подростков продолжает принимать алкоголь более или менее постоянно и сейчас. На основе результатов исследования предложены рекомендации относительно мер, которые могут помочь решить проблему употребления алкоголя в подростковом возрасте.

Ключевые слова: девиантное поведение, подросток, аномия, алкоголь, употребление алкоголя, алкоголизм.

ALCOHOL CONSUMPTION IN ADOLESCENCE

Bulaev Ruslan Fedorovich – history teacher of Kharkiv secondary school No. 72 of I-III levels of the Kharkiv city council of Kharkiv region, Moskovsky ave., 246, Kharkiv, 61099, Ukraine, e-mail: ruslanbulaev@ukr.net.

Kobyzev Denis – student of 9-B class Kharkiv secondary school No. 72 of I-III levels of the Kharkiv city council of Kharkiv region, Moskovsky ave., 246, Kharkiv, 61099, Ukraine, e-mail: gremlokhalk@gmail.com.

Yevdokymova Iryna – PhD in Sociological Science, Associate Professor, Associate Professor of Sociology of Management and Social Work Department of V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: i.yevdokimova@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7099-757X>.

The article is devoted to the study of the peculiarities of alcohol consumption in adolescence. The main purpose of the article is to find out the peculiarities of alcohol use as a form of deviant behavior of adolescents. It is noted that at the present stage of development of Ukrainian society it is especially difficult for adolescents who are in the process of forming their system of values and patterns of behavior and can – under the influence of lack of necessary measures by parents, school, state and society in general – to form a destructive system of values and patterns. The article provides an overview of the main approaches to the analysis of deviant behavior, namely: biological, psychological and sociological. The main forms of deviant behavior are considered, namely: deviations associated with the violation of legal norms, deviations in the field of public morality; immoral, delinquent, criminal, addictive deviant behavior. It is noted that alcohol use by adolescents is traditionally considered in most societies as a deviant form of behavior for adolescents. It is concluded that it is necessary to distinguish between the concepts of «alcohol use» and «alcoholism». To identify the peculiarities of alcohol consumption by adolescents, the pilot study was conducted in one of the schools in Kharkiv. The study found that the main factors under the influence of which adolescents of this school begin to drink alcohol is social environment and, above all, their parents and relatives. In addition, it was noted that about a quarter of adolescents surveyed continue to drink alcohol more or less constantly now. Based on the results of the study, recommendations are proposed for certain measures that can help solve the problem of alcohol consumption in adolescence.

Key words: deviant behavior, adolescent, anomie, alcohol, alcohol use, alcoholism.

Складна економічна ситуація, низький рівень життя в країні, руйнування системи цінностей, Майдан, пандемія Covid-19 та пов'язаний з нею карантин, встановлення безвізового режиму з ЄС, військові заходи на сході країни, тощо – все це впливає на населення України, відображається на його соціальному самопочутті та поведінці. Особливо важко в цей період підліткам, які знаходяться в процесі формування своєї системи цінностей та моделей поведінки та можуть під впливом відсутності необхідних заходів з боку батьків, школи, держави та суспільства загалом – сформувати деструктивну для себе, свого оточення та суспільства систему цінностей та моделей поведінки. В соціології для позначення поведінки, яка протистоїть суспільно-прийнятним нормам, цінностям та моделям та несе руйнівний потенціал для особистості, оточення та суспільства використовують спеціальний термін – «девіантна поведінка». До форм девіантної поведінки традиційно відносять злочинність, правопорушення, самогубства, вживання наркотиків тощо. Однією з форм такої поведінки є також вживання алкоголю.

Таким чином, проблема вживання алкоголю підлітками в умовах сучасного українського суспільства є вкрай актуальною. Крім того, слід зазначити, що молодь – це майбутнє кожного суспільства, а прихильність до спиртного може виникати ще в підлітковому віці, тому вивчення особливостей вживання алкоголю саме в підлітковому віці та застосування відповідних коригуючих заходів дозволяє уникнути розповсюдження цієї проблеми й серед молоді.

Слід також зазначити, що певні дослідження вживання алкоголю підлітками безперечно проводяться, але їх мало. Пошук в Інтернет не дозволив знайти результати таких досліджень в Україні за останні роки.

Таким чином, проблема вживання алкогольних напоїв в підлітковому віці потребує вивчення з огляду на ті зміни, які досить стрімко відбуваються в Україні. Саме аналізу цієї проблеми присвячена стаття.

Мета статті – з'ясувати особливості вживання алкоголю як однієї з форм девіантної поведінки підлітків.

Девіантна поведінка (від латів. *deviatio* – відхилення) завжди пов'язана з якою-небудь невідповідністю людських вчинків, дій, видів діяльності поширеним в суспільстві або його групах цінностям, правилам (нормам) і стереотипам поведінки, очікуванням, установкам. Це може бути не лише порушення формальних (правових) або неформальних (мораль, звичаї, традиції, мода) норм, але і «девіантний» спосіб життя, «девіантний» стиль поведінки, який не відповідає прийнятним в даному суспільстві, середовищі, групі нормам [1].

Історично у більшості суспільств відступи від традиційних форм поведінки в погану сторону засуджувалися або суворо каралися. В той же час відступи в гарну сторону доволі часто схвалювалися. В результаті можна говорити про формування певного континууму відхилень від того, що в суспільстві вважається нормою. На одному його полюсі можна розмістити групи та осіб, які виявляють максимально несхвальну поведінку: злочинці, наркомани тощо. А на іншому – особи та групи з відхиленнями, що схвалюють в суспільстві: політичні лідери, новатори, підприємці тощо.

Девіантна поведінка аналізується вченими здебільшого в межах двох підходів. По-перше, як вчинок або діяльність людини (малої групи), що не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам, стереотипам, зразкам. Як індивідуальний поведінковий акт девіантна поведінка вивчається переважно психологією, педагогікою та психіатрією. По-друге, девіантна поведінка інтерпретується як історико-соціальне явище, що виражається у відносно поширених, іноді масових формах людської діяльності, які не відповідають легалізованим нормам і визнаним суспільним стереотипам [3]. У цьому значенні девіантна поведінка стає предметом досліджень з соціології, соціальної філософії та ін.

Проблему девіантної поведінки досліджували науковці різних галузей. При цьому найчастіше виокремлюють біологічний (Ч. Ломброзо), психологічний (З. Фрейд), соціологічний (Е. Дюркгейм, Р. Мертон) підходи. Всі ці назви вказують на головне пояснення того чи іншого підходу щодо причин девіантної поведінки.

Історично першим підходом до вивчення природи відхилень у поведінці був біологічний. Одним із засновників біологічного напрямку вважається італійський вчений Ч. Ломброзо, який довгий час працював тюремним лікарем, що дало йому можливість узагальнити значний фактичний матеріал. Основними причинами схильності до злочинності, на думку Ч. Ломброзо, є спадково-біологічні (наприклад, особлива будова черепа), які підкріплені впливом навколишнього середовища. До психологічних теорій девіантної поведінки відноситься теорія З. Фрейда, згідно з якою свідомість людини («Я») прагне не допустити конфлікту та змушена вдаватися до сублімації агресивних і сексуальних імпульсів. Сублімація – це механізм спрямування енергії інстинктів у прийнятні для суспільства форми. Наприклад, якщо людина схильна до

агресії, вона може «випустити пару» займаючись важкою фізичною працею або певними видами спорту. З іншого боку, незріле, нерозвинене «Я» може виявитися нездатним до сублимації, і тоді можуть з'явитися девіантні форми поведінки.

Е. Дюркгейм поклав початок соціологічному вивченню девіантної поведінки. Його книга «Самогубство» та створена ним концепція лежить в основі сучасних робіт з девіації. Для розуміння причин виникнення девіації дуже важливою є концепція аномії Е. Дюркгейма та теза про те, що для сучасного суспільства саме в цьому стані таїться найбільша небезпека. Аномія – це такий стан суспільства, коли колишня система регулюючих норм і цінностей зруйнована, а нова система ще не сформувалася. У стані аномії суспільство являє собою поле зіткнень індивідуальних амбіцій своїх членів і регулюється правом сили. Саме в такому суспільстві поширення отримують девіантні форми поведінки. Однією з найбільш популярних соціологічних теорій девіантної поведінки є також теорія соціальної напруги Р. Мертона. При створенні цієї теорії Р. Мертон використовував дюркгеймівську концепцію аномії. Головна ідея цієї теорії полягає в тому, що основною причиною злочинності як прояву девіантної поведінки є протиріччя між цінностями, на які суспільство націлює людей, і можливостями їх досягнення згідно встановленим в суспільстві правилам. Якщо людина не в змозі отримати певні цінності за встановлених правил, то вона буде реагувати на це тією чи іншою формою девіантної поведінки (у тому числі агресією і насильством).

Існують різні підходи до класифікації форм девіантної поведінки. Одним з перших таку класифікацію запропонував у 60-ті р. ХХ ст. американський соціолог Г. Беккер. Він виокремив відхилення за типом норми, яка порушується: а) відхилення, пов'язані з порушенням правових норм, тобто правопорушення; б) відхилення в сфері суспільної моралі (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, жебрацтво тощо). Девіантна поведінка іноді поділяється на аморальну (вчинки суперечать прийнятним у суспільстві нормам моралі) та делінквентну – коли вчинки суперечать нормам права, крім кримінального, і злочинну, – коли вчинки суперечать нормам кримінального законодавства. Іноді в особливу категорію виділяють так звані адиктивні форми девіантної поведінки, які пов'язані з тим, що людина уходить від реальності для досягнення психологічного комфорту за допомогою прийому психоактивних речовин або постійної фіксації уваги на певних видах діяльності (наркоманія, ігроманія тощо).

З усіх форм девіантної поведінки саме алкоголізм досить часто привертає увагу вчених, громадських діячів. У числі дослідників алкогольних проблем слід назвати В. М. Бехтерева, Д. К. Бородіна, Д. Н. Воронова, В. К. Дмитрієва, С. А. Первушина, І. Янжула та інших.

Так, наприклад, московський лікар К. М. Бриль-Краммер в роботі «Про запої та лікуванні хворого» відзначав, що більшість відомих йому хворих алкоголізмом захворіли в період Вітчизняної війни 1812 року, коли багато хто позбувся свого спокою, майна, родичів; більш висока частота алкоголізму спостерігається серед людей нижчих верств населення, які зазнають постійні нестатки [2].

На думку В. К. Дмитрієва, вирішальне значення в динаміці алкоголізму належить економічним факторам, процесу індустріалізації, важкого становища міського пролетаріату. Збільшення попиту на спиртне на початку ХХ століття В. К. Дмитрієв пов'язував із зростанням «регулярних споживачів спиртного», чому сприяли причини, зумовлені розвитком капіталізму. Зростання фабрично-заводського населення було рівнозначно збільшенню групи споживачів алкоголю [1].

Розрізнення понять «споживання алкоголю», «пияцтво» і «алкоголізм», вперше було проведене С. А. Первушиним. Він також запропонував класифікацію споживання алкогольних напоїв: «столове» споживання («для здоров'я», «для апетиту»), яке притаманне переважно вищим прошаркам суспільства; «обрядове» – ритуальне, відповідно до звичаєм, яке найбільш поширене серед селян; «наркотичне» – з метою забути, відволіктися від тягот і турбот, переважає в робочому середовищі. Залежно від типу споживання алкоголю повинна різнитися й тактика його профілактики [2].

Таким чином, спираючись на міркування С. А. Первушина, слід зазначити, що необхідно розрізнити поняття «алкоголізм» та «вживання алкоголю». Вживання алкоголю може бути пов'язано з вживанням спиртних напоїв в помірній кількості. Алкоголізм – це хвороба, її основною характерною ознакою є непереборне прагнення до систематичного вживання алкогольних напоїв. Алкогольні напої – це продукти, які одержані шляхом спиртового бродіння цукромістких матеріалів або виготовлені на основі харчових спиртів з вмістом етилового спирту понад 1,2 відсотка об'ємних одиниць [5].

Вживання алкоголю та алкоголізм не в кожному суспільстві є формами девіантної поведінки, а стають ними в тих суспільствах, де вони суперечать суспільним нормам та правилам. Наприклад, вони можуть виступати такими в мусульманських суспільствах для всього населення. В інших суспільствах може існувати

уявлення про допустимість вживання алкогольних напоїв лише чоловіками, або лише дорослими. Тоді вживання алкогольних напоїв перетворюється на девіантну поведінку лише для жінок та підлітків. Таким чином, розгляд вживання алкоголю в якості форми девіантної поведінки залежить від того, про яке суспільство та про яку соціальну групу йде мова. Але слід зазначити, що вживання алкоголю підлітками та його крайня форма – алкоголізм – в більшості сучасних цивілізованих суспільств розглядаються як форми девіантної поведінки.

Підлітковий вік – це період життя, що триває в середньому від 10 до 18 років. У цей період відбувається перехід від дитинства до дорослого життя, внаслідок чого відбувається руйнування чи зміна певних норм та цінностей підлітка. Саме у той час, коли дитина перебуває у перехідному стані, вона найбільш схильна до проявів різних форм девіантної поведінки, у тому числі до вживання алкоголю. До головних факторів, які можуть сприяти або унеможливити розвиток цієї форми девіантної поведінки підлітків можна віднести особистісні (ставлення до шкідливих звичок, рівень самооцінки тощо), сімейні (ставлення батьків до вживання алкоголю, сімейні традиції, особливості виховання тощо) та соціальні (ставлення однолітків до алкоголю, законодавчі норми, позиція вчителів тощо).

Результати проведеного емпіричного дослідження, яке носило пілотажний характер та було проведено в одній зі шкіл у спальному районі м. Харкова, дозволяють схарактеризувати ставлення до вживання алкоголю учнів 13-14 років цієї школи. Для проведення дослідження був використаний метод анкетування. Дослідження проводилося у вересні 2020 року. Всього було опитано 60 учнів, серед них 36 дівчат та 24 хлопця.

За даними опитування, лише 15 опитаних учнів негативно ставляться до алкоголю, 23 – нейтрально, а 20 підлітків – позитивно. 49 учнів з 60-ти відповіли, що їх однолітки часто або інколи вживають алкоголь. При цьому лише 9 з них ставляться до цього негативно, а 34 – нейтрально, 8 – навіть позитивно. Тобто за цими відповідями ми бачимо, що існує досить спокійне ставлення до вживання алкоголю серед учнів 9-тих класів обраної школи.

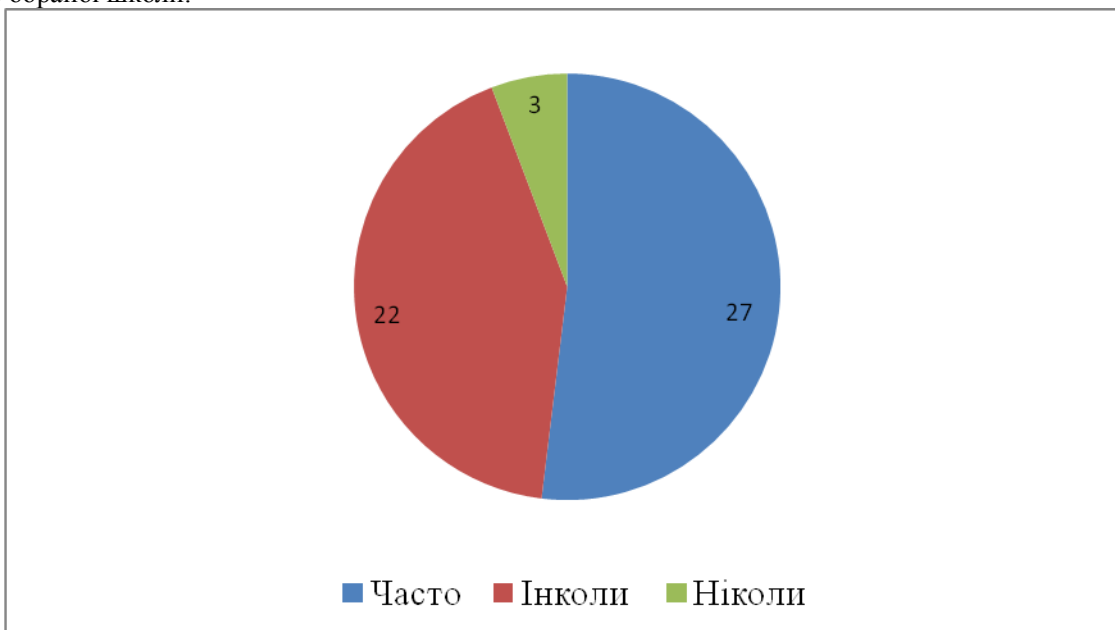

Рисунок 1 Розподіл відповідей учнів школи на запитання «Як часто Ваші однокласники вживають спиртні напої?», N=60

Більше половини учнів (40 респондентів) відповіли, що вони спробували алкоголь в основному у віці 13-14 років. В якості головних причин найчастіше називали цікавість (30 учнів), «від нічого робити» (11 учнів).

Вперше спробувати алкогольні напої для 23 учнів запропонували саме батьки, 17 спробували їх самостійно, а 11 підліткам їх запропонували однолітки.

Рисунок 2 Розподіл відповідей учнів школи на запитання «Хто вперше дав Вам спробувати алкогольні напої?», N=60

Майже половина учнів відчувала стан алкогольного сп'яніння. 14 підлітків відзначили, що досить часто й зараз вживають алкоголь. 26 підлітків відзначили, що їх батьки знають про вживання ними алкогольних напоїв. При цьому 25 учнів відзначили, що батьки ставляться до цього негативно, а 15 учнів відзначили, що їх батьки ставляться до цього нейтрально. Позитивне ставлення відзначили з боку батьків лише 3 підлітків.

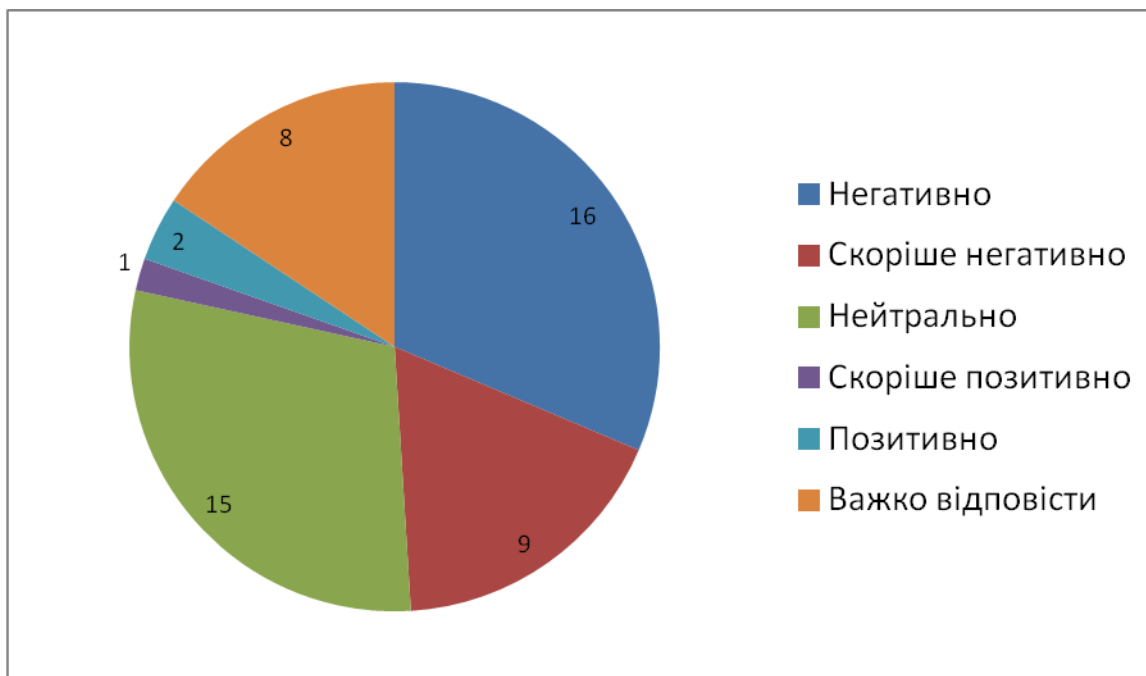

Рисунок 3 Оцінка учнями школи ставлення батьків до вживання їх дітьми алкогольних напоїв, N=60

Таким чином, перше знайомство з алкоголем серед підлітків цієї школи відбулося приблизно в 13-14 років. Для багатьох спробувати вперше алкоголь запропонували батьки або родичі. Більшість з опитаних підлітків ставляться до вживання алкоголю досить толерантно. При цьому приблизно четверта частина з них

продовжує вживати алкоголь більш-менш постійно й зараз. На наш погляд, така ситуація не містить суттєвого оптимізму та потребує певних заходів з боку батьків, школи та самих учнів. Крім того, особливої уваги, заслугове робота з батьками. Адже для багатьох підлітків саме вони першими запропонували спробувати алкоголь, а потім ставлення з їх боку до його вживання дітьми стає негативним або нейтральним.

Девіантна поведінка – це поведінка, яка пов'язана з невідповідністю вчинків, дій поширеним в суспільстві цінностям, нормам, очікуванням. Саме в підлітковому віці, коли дитина перебуває у перехідному стані, вона найбільш схильна до проявів різних форм девіантної поведінки, у тому числі до вживання алкоголю. Проведене опитування в одній зі шкіл міста Харкова дозволяє висунути гіпотезу, що знайомство українських підлітків з алкоголем відбувається досить рано та значну роль в цьому відіграють саме батьки та родичі. Така ситуація потребує певних заходів з боку держави та суспільства.

Література:

1. Герасіна Л. М. Проблеми девіантної поведінки в контексті соціологічного виміру. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 7. С. 209–224.
2. Гишинский Я. И. Девиантология : социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других отклонений. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. 520 с.
3. Колесов Д. В. Современный подросток. Взросление и пол: учебное пособие. Москва : Московский психолого-социальный институт : Флинта, 2003. 200 с.
4. Кравченко А. И. Социология девиантности. Москва : МГУ, 2003. 255 с.
5. Лисицын Ю. П., Сидоров П. И. Алкоголизм: (Медико-социальные аспекты). Руководство для врачей. Москва : Медицина, 2000. 527 с.
6. Социология: учебник / Под ред. проф. Ю. Г. Волкова. Москва : Гардарики, 2003. 512 с.
7. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков. Москва : Академический проект; Трикста, 2005. 336 с.

References:

1. Herasina, L.M. (2011). Problems of deviant behavior in the context of the sociological dimension. *Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named Yaroslav Mydryj*, 7, 209-224 [in Ukrainian]
2. Hylinskyi, Ya.Y. (2004). Deviantology: Sociology of crime, drug addiction, prostitution, suicide and other deviations. SPb. : Legal. Center Press [in Russian]
3. Kolesov, D.V. (2003). Modern teenager. Growing up and gender: a tutorial. Moscow : Moscow Psychological and Social Institute: Flint [in Russian]
4. Kravchenko, A.Y. (2003). Sociology of deviance. Moscow: Moscow State University [in Russian]
5. Lysytsyn, Yu. P., Sydorov P. Y. (2000). Alcoholism: (Medical and social aspects). A guide for doctors. Moscow : Medicine [in Russian]
6. Sociology: Textbook (2003). Moscow : Gardariki [in Russian]
7. Shneider, L.B. (2005). Deviant behavior of children and adolescents. Moscow: Academic project; Tricksta [in Russian]